

Lenka Karfíková

ANAMNESIS

Augustin mezi Platonem
a Plotinem

Praha (Vyšehrad) 2015, 137 str.

„A jakým způsobem budeš hledat, Sókrate, to, o čem vůbec nevíš, co to je? Kterou věc z těch, které neznáš, uděláš předmětem svého hledání? Nebo i kdybys nakrásně na ni připadl, jak budeš vědět, že je to to, co jsi neznal?“¹ Touto otázkou uvozuje Menón se stejnojmenném Platónově dialogu pasáž, která je hlavním zdrojem pro to, co se tradičně označuje jako „nauka o *anamnésis*“. Jakkoli totiž Platónův Sókratés sám otázku ihned zlehčí jakožto eristickou a celý argument označí za špatný, nemůže věc jen tak přejít: Otázka, jak poznáváme, a to zejména ty věci, které nejsou předmětem smyslů,² je vážná a nesnadná, přičemž vždy hrozí, že nás v úvodu formulovaný problém znovu dostihne.

Nauku o *anamnésis* přejala posléze celá platónská tradice, třebaže ji jednotliví myslitelé pojali dosti odlišně. Řešení aporie spočívající v tom, že duše již dříve získala veškerou znalost a učením si na ni pouze vzpomíná, může mít mnoho odstínů. Je ono „dříve“ míněno časově, nebo ve smyslu apriorní struktury duše? Vzpomíná si duše na minulou znalost, nebo v sobě

nachází věci samy? A jak vlastně toto vzpomínání probíhá a co přesně se míní oním slovem „znalost“?

V recenzované knize Lenka Karfíková hledá odpovědi právě na tyto otázky, a to na půdě učení svého oblíbeného myslitele, Aurelia Augustina. Klade si přitom nelehký úkol: zdokumentovat, jak se Augustinův pohled na *anamnésis* měnil, jak vypadala „Augustinova cesta od rigidního plotinismu přes Platonovu anamnesi k Plotinovi diferencovanějšímu a částečně christianizovanému“ (92).³ Důraz je pak kladen především na popis toho, jak se vyvíjelo pojetí iluminace a její funkce v anamnetickém procesu.

Aby bylo možné různé vývojové fáze u Augustina rozeznat, věnuje autorka téměř celou první třetinu knihy tomu, aby představila pojetí *anamnésis* u Platóna a Plótina, tj. u dvou nejdůležitějších Augustinových předchůdců. Zejména delší, platónská pasáž, která extenzivně těží z autorčiny znalosti sekundárních textů, pak slouží spíše k uvedení do stávající diskuse a k rozproštění možností, které se před interprety otevírají, nejde tedy o formulaci uzavřené interpretace. Lenka Karfíková zde zviditelňuje rozpory a nejasnosti, načrtává možná řešení a rozlišeně je předkládá před oči čtenáře, přitom se však záměrně zdržuje konkluzivních vyjádření. Jakkoli totiž Platónovo pojetí nepochybně lze konsistentně interpretovat (takovým interpretem je ve svých očích například právě i Plóti-

¹ Platón, *Meno*, 80d5–8. Citováno v překladu Františka Novotného.

² V dalším textu budeme v souladu s autorkou mluvit slovem „věci“ právě takováto jsoucna. V našem kontextu tedy budeme odkazovat především na matematická jsoucna, obsahy svobodných umění či ideje.

³ Čísla v závorkách odkazují k paginaci recenzované knihy.

nos), samo o sobě je toto pojetí velmi nejasné.

Dvě z klíčových pasáží pojednávajících o *anamnésis*, které nalézáme v dialozích *Menón* a *Faidros*,⁴ jsou zasazeny do mytického rámce, v dialogu *Faidón* pak myšlenku do rozpravy vnáší pythagorejec Kebés, což, jak poznamenává Lenka Karfíková, naznačuje určitý Platónův odstup (22).⁵ Ve všech třech případech pak *anamnésis* vskutku lze pochopit jako vzpomínku na znalost, kterou duše získala v dřívějším čase, ať už v minulých životech zde nebo při pobytu v Hádu či při jízdě v průvodech bohů. Bohužel, právě takovéto pochopezení selhává ve střetu s výše uvedenou eristickou aporií. Pokud duše nemůže znalost získat nyní, jak ji mohla získat tehdy? I kdybychom spolu se Sókratem připustili, že příroda je sourodá, a že tedy „nic nebrání, když si člověk vzpomene toliko na jednu [věc] ... aby všechny ostatní nalezl sám“,⁶ zůstává nezodpovězeno, jak duše získá právě onu prvotní znalost.

Ve zmíněných pasážích je přitom opakovaně zdůrazněno, že duše má znalost nikoli pouze jedné, ale všech věcí. To vedlo pozdější interpretky k myšlence, že nauku o *anamnésis* nelze brát doslovně a v časovém smyslu,

ale, jak cituje Lenka Karfíková R. E. Allena,⁷ jako „dětinskou teorii apriorního poznání“ (99, pozn. 40), tedy jako mytický popis apriorní struktury duše.⁸ Duše má v tomto pojetí znalosti o všech věcech od přirozenosti a *anamnésis* je vzpomínáním pouze v tom smyslu, že podobně jako u vzpomínek na minulé události nemáme aktuální vědění stále, ale „nabíráme je sami v sobě“,⁹ byť zpravidla na základě vnějšího podnětu.

Toto apriorní pojetí představuje autorka v kapitole věnované Plótinovi (32). Plótinós chápe duši jako produkt – a v určitém smyslu i jako součást – Intelaktu (voůc), ontologické úrovně, která zhruba odpovídá plátónskému „světu idejí“. Oproti plátónskému pojetí je však u Intelaktu kladen mnohem větší důraz na jeho vlastní aktivitu: touto aktivitou je sebenahlížení, neselhávající sebezpoznání. Ideje přitom nejsou u Plótina netečné, naopak, Intelakt je účinnou příčinou všech nižších ontologických stupňů.¹⁰ Tím se Plótinovi jednak elegantně daří překonat námitky z první části dialogu *Parmenidés* (především argument „třetího člověka“),¹¹ především je tak ale vysvětleno, proč duše vždy již má znalost všech věcí. Nakolik je totiž součástí Intelaktu, nahlíží aktuálně jeho

⁴ Platón, *Meno*, 80d5 a dále, a Platón, *Phaedr.* 248c a dále.

⁵ Platón, *Phd.* 72e3 a dále.

⁶ Platón, *Meno*, 81d2.

⁷ R. E. Allen, *Anamnesis in Plato's Meno and Phaedo*, in: *The Review of Metaphysics*, 13, 1959.

⁸ Zdá se ostatně, že o konkrétní podobu *anamnésis* se nejednalo ani Platónovi: Dle autorky mu šlo zejména o „důležitost snahy v hledání neustávat“ (18).

⁹ Platón, *Meno*, 85d6.

¹⁰ Srv. Plótinós, *Enn.* VI,8(39),18,37–39.

¹¹ Platón, *Parm.* 132b a dále.

celek, a tedy i všechny ideje. Nakolik je však jeho produktem, je i jeho obrazem, nápodobou téhož v jiném, a proto obsahuje i všechny obrazy idejí.¹² Těmito obrazy jsou racionální principy, *logy* (λόγοι). V Plótinově případě tedy přestává být otázkou, jak duše poznala to, na co si vzpomíná, a Lenka Karfíková se tak v kapitole jemu věnované může již plně zaměřit na otázky po struktuře samotné *anamnésis*, tedy především na to, co přesně v sobě duše nachází a jakým způsobem toto nalézání probíhá.

Platónská nauka je v tomto ohledu poměrně chudá a nejasná. Ačkoli se autorka vyjadřuje velmi opatrně a zdráhá se učinit jednoznačný závěr, tím, co u Platóna vzpomínáním získáváme jako aktuální znalost, je dle ní patrně obecný pojem (εἶδος), nabytý myšlenkovým sbíráním množství vjemů v jednotu. Tato abstraktivní práce je pak sama vedena vzpomínkou na ideje, jak je duše kdysi viděla (26). Vzpomínka zde tedy znamená dvojí: Jednak jde o řídicí princip procesu sjednocování, jednak o výsledek tohoto procesu. Tomuto pojetí odpovídá i Platónovo uchopení vědění jako schopnosti podat definici,¹³ resp. vyloužit příčiny.¹⁴ Pojetí, které by mohlo vyplývat z dialogu *Menón*, tedy možnost, že by byly v duši latentně přítomny samotné ideje a vzpomínání by (re)aktualizovalo jejich nazírání, autorka naopak s odkazem na *Parmenida* a na 7. list spíše vylučuje (17).

Možnost poznání idejí samých u Platóna pak Lenka Karfíková rozebírá v samostatné podkapitole (28 nn.). V *Symposiu* a především v *Ústavě* se s poznáním idejí počítá, ba dokonce, jak autorka upozorňuje, jde o standardní vzdělávací projekt (31). Na druhé straně, ani jedno z těchto děl neobsahuje zmínku o *anamnésis*. To vedlo některé interprety k postulování dvou odlišných platónských epistemologických metod, anamnetické a diairetické (104, pozn. 73). Otázku, zda se jedná o neslučitelné metody, nebo spíše o dva aspekty jediné představy, ponechává i zde autorka bez jednoznačné odpovědi. Z faktu, že se jedná o přechodovou pasáž ke kapitole o Plótinovi, který právě zření idejí i *anamnésis* vkládá do společného rámce, nicméně můžeme usuzovat, jaké variantě dává Lenka Karfíková přednost.

Plótinus obohacuje platónské pojetí *anamnésis* zejména o dva momenty. Za prvé, ačkoli do jisté míry zachovává představu myšlenkového sjednocování vjemů a minulých či nových vtisků pocházejících z Intelktu, nejsou to ideje, na co se při poznávání duše rozpomíná: Duše se rozpomíná na sebe samu, na to, čím vpravdě je (tím, co přesně jsou ony vtisky, se autorka v knize nezabývá, avšak snad by bylo možné říci, že podobně jako lze smyslové vjemy chápat jako aktivizaci určitých *logů* v duši, jsou i vtisky pocházející z Intelktu aktivizací *logu*, který je obrazem příslušné vtiskující

¹² Plótinus, *Enn.* V,7(18),3,21–23. K této problematice srv. L. Karfíková, *Ideje a slova*, Praha 2010, str. 38 a dále.

¹³ Platón, *Phaedr.* 76b5.

¹⁴ Platón, *Meno*, 97e6–98a8.

se ideje na ontologické rovině duše, tedy jedná se o jakési „vjemy idejí“).¹⁵ Poznamenejme přitom, že ačkoli by se mohlo zdát, že tentýž moment Lenka Karfíková nalézá i u Platóna, jde pravděpodobně pouze o formulační nedopatření, když ἔνδοθεν αὐτοῦς ὕψ’ αὐτῶν ἀναμνησκομένου¹⁶ překládá „rozpomínat se zevnitř na nás samé“ (26); v daném kontextu je ἔνδοθεν αὐτοῦς ὕψ’ αὐτῶν zřejmým protipólem k διὰ πίστιν γραφῆς ἔξωθεν ὑπ’ ἄλλοτριῶν τύπων z předchozí řádky,¹⁷ takže překlad by měl znít „rozpomínat se zevnitř sami od sebe“ – takto uvedenou pasáž ostatně překládá i Novotný, Fowler či Hildebrandt. To, že jde nejspíš o chybu redakce, naznačuje také fakt, že autorka s tímto vyjádřením dále nepracuje.

Druhým Plótinovým obohacením je myšlenka iluminace, osvětlení. Pokud duše pracuje jen s vtisky Intelktu či fantasmaty získanými ze smyslů, může si vystačit sama. Pokud se ale má vskutku rozpomenout na samu sebe, potřebuje k tomu aktivitu ze strany Intelktu. Plótinova duše je v Intelktu svou nejvyšší – a v tomto smyslu i nejvlastnější – částí zakořeněna, a tedy v sobě má jako své obsahy nejen vtisky Intelktu, ale i ideje samy, resp. Intelkt sám, neboť ideje nemají povahu separátních jsoucen, ale spíše aspektů Intelktu.¹⁸ Jak však Lenka Karfíková zdůrazňuje, duše je nemá v sobě aktuálně, nýbrž temně a zasutě, jakoby cosi cizího (35). Aby tyto zasu-

té obsahy přivedla z potence do aktu, musí pochopit své běžné obsahy právě jako obrazy odkazující ke svému vzoru a obrátit k tomuto vzoru pozornost. Pokud se jí to podaří, k čemuž dle Plótina „stačí“ „oprostit se od všeho“ (37), je osvětlena světlem Intelktu a v tomto světle nahlíží ideje samy jako svou součást, resp. jako to, čím sama vpravdě je.

Pokud jde o tento druh vzpomínání, autorka považuje za velmi důležitou jeho nečasovou povahu: Ačkoli i ztotožnění se s Intelktem Plótinosa označuje za vzpomínku, neboť duše si právě ve stavu osvětlení jakoby vzpomíná na to, čím vždy byla, nelze takto pojatou *anamnēsis* chápat v časovém smyslu (38). Rozpomínka se nevztahuje k něčemu časově minulému, duše je totiž v Intelktu zakořeněna stále, takže rozpomínání se spíše podobá probuzení do jasu a přechodu od potence k aktu.¹⁹ Z toho také plyne, že takto probuzená duše se již nepotřebuje k idejím vztahovat prostřednictvím paměti, nýbrž stále je jakožto Intelkt nahlíží (40).

Po takovémto uvedení do problematiky Lenka Karfíková přistupuje k rozboru samotného Augustina. Aby ukázala obraty Augustinova myšlení, těsně se přimyká ke korpusu primárních textů a víceméně chronologicky rozebírá jednotlivé spisy, které mají k *anamnēsis* vztah.

Do této chvíle autorka diferencovala pro čtenáře nauku o *anamnēsis*

¹⁵ K tomu srv. Plótinosa, *Enn.* IV,6(41),3.

¹⁶ Platón, *Phaedr.* 275a4–5.

¹⁷ Tamt., 275a3–4.

¹⁸ K tomu Plótinosa, *Enn.* V,8(31),4.

¹⁹ Tamt., IV,6(41),3,15–16.

zhruba následujícím způsobem: Vzpomínka se týká buď minulého vědění, nebo něčeho v duši stále přítomného, byť třeba pouze latentně. V obou případech je výsledkem rozpomenutí aktuální duševní obsah, kterým může být buď věc sama, nebo pouze nějaký její obraz. Dále rozpomínání samotné může být chápáno buď jako pořádací či jednotící proces, nebo jako přechod od potence k aktu. A nakonec rozpomínky může být duše schopna buď sama, nebo jen s vnější pomocí, ať už je takovým vnějším impulsem smyslový vjem, správně vedený rozhovor či světlo Intelktu.

Jak autorka v průběhu výkladu ukazuje, Augustin v různých svých dílech postupně zvažuje všechny tyto možnosti. Obohacuje je ale o specificky křesťanský pohled, přičemž si nově klade otázku po poznání Boha a po jeho roli v anamnetickém procesu.

Z podrobného popisu ve *Význáních* víme, že Augustin prošel ke svému obrácení ke křesťanství dramatickou cestou. Je mu proto důvěrně znám jak stav, kdy Boha neznal, tak i stav, ve kterém se k Bohu vztahuje jako k něčemu známému. Jak ho ale mohl poznat, pokud Bůh nebyl obsahem jeho duše? A tím jistě nebyl, vždyť jak by mohl být, sám nestvořený, v něčem stvořeném (71)? Menónova eristická námitka se zdá opět zaznívat v plné síle.

Jak pečlivě dokumentuje Lenka Karfíková, Augustinovo řešení spočívá v reinterpretaci Plótinova pojetí iluminace. Jeho věčná *ratio*, která v *anamnésis* plní přibližně úlohu Plótinova Intelktu (48), se postupně mění ve vnitřního učitele, kterým je Kristus

(56), až je nakonec ztotožněna s Bohem samotným (79). Touto změnou také *ratio* přestává být nejnuitnějším obsahem duše, ale je povýšena nad ni a do duše dosahuje pouze její světlo, v němž lze jinak temné duševní obsahy shromáždit k poznání (68).

Podobně jak to autorka zdůrazňovala již u Plótina (38), i zde je ovšem nutno rozlišit dva významy tohoto vyjádření: Něco jiného znamená vidět obsahy duše osvětlené tímto světlem, a opět něco jiného vidět věci jako obsahy tohoto světla samého, tedy v Augustinově případě jako obsahy, jež jsou duši bytostně vnější, jakkoli jsou s ní sourodé (75).

Právě touto Augustinovou modifikací ale přináší uvedené rozlišení pro pojetí *anamnésis* cosi zásadně nového: Objektem vzpomínání nyní nemusí být obsahy duše, ať už získané v minulosti či vždy latentně přítomné, ba dokonce ani duše sama, ale stává se jím právě toto světlo, které je sice v duši vždy přítomno aktuálně,²⁰ ale zároveň není jejím vlastním obsahem.

Augustin nechce toto rozpomenutí chápat jako nahodilé či zcela závislé na Boží milosti, a proto nechává toto božské světlo do duše vtisknout obraz své *liber lucis*, knihy věčných morálních zákonů. Právě tento vtisk, jak Lenka Karfíková upozorňuje, má skrze odkazování na svůj zdroj anamnetickou sílu, díky které se duše může na toto světlo samo rozpomenout (78).

Právě náhledem světla samého pak duše dospívá k poznání Boha. Oproti Plótinovi a jeho uvědomění si sebe jako Intelktu však k tomuto náhledu nestačí aktivita samotné duše, „oproš-

²⁰ Či snad je naopak duše vždy přítomna v tomto světle (76).

tění se od všeho“. I když si na světlo duše rozpomene a pokouší se do něj hledět, „tápe pro svou slabost a nestačí na to“.²¹ K plnému zření, nakolik je ho duše schopna, musí být – zřejmě tímto světlem samým – vytržena, teprve pak nachází Boha v něm samém, nad sebou (70).

V závěru knihy Lenka Karfíková shrnuje své pojetí Augustinova vývoje: Rigidní plátinismus, který pracuje s představou trvalého nahlížení inteligibilních obsahů, je nahrazen specifickou verzí platónské *anamnésis*, která pravděpodobně počítá s časově pojatou preexistencí duše a v níž jsou objektem vzpomínání obsahy svobodných umění chápáné jako minulé vědění. Později se Augustin znovu přimyká k Plótinovi, tentokrát je však jeho přístup diferencovanější a obohacený o zkušenost slabosti duše. Předměty vzpomínání, a tedy duševními obsahy, se nyní stávají spíše pouhé vtisky, obrazy věcí, zatímco vzpomínání samotné se více podobá „shánění věcí dohromady“ než náhledu (88). Věci samy pak duše může poznávat jen natolik, nakolik je k nim vytržena díky „nepochopitelné božské milosti“ (89).

Kdybychom ovšem měli knihu číst výhradně prizmatem takto představené teze o Augustinově vývoji, nemuseli bychom se cítit plně uspokojeni. Dokazování, že se pojetí myslitele vskutku mění, je nevděčná práce vyžadující detailní argumentaci, jež by vysvětlo-

vala, proč jsou jednotlivá pojetí neslučitelná, resp. proč je hypotéza vývoje plausibilnější než například poukaz na pouhou změnu důrazu. Nakolik ovšem o Augustinových postojích soudíme na základě pasáží interpretovaných v recenzované knize, lze si představit, že by bylo možné jednotlivé fáze vývoje jeho myšlení smířit a chápat Augustina, pokud jde o danou problematiku, stále jako dědice novoplatonismu, jemuž je cizí časové chápání *anamnésis*. Autorka například odkazuje na pasáž z Augustina,²² v níž je zvažována možnost, že duše před společenstvím s tímto tělem žila jakýsi jiný život kdesi na „Božím tajném místě“²³ (52). Zde se však nabízí interpretace nikoli časová, ale ontogenetická, analogická Plótinově vyprávění o vstupu duši do těl.²⁴ Ani pasáž,²⁵ kterou Lenka Karfíková uvádí jako doklad Augustinova pojetí *anamnésis* jakožto vzpomínání na minulé vědění (49), nemusí nutně působit nepřekonatelné obtíže: V daném kontextu ji lze pochopit jako prosté vyjádření ústupu stále přítomných duševních obsahů do latence. A konečně, co se týče problému, zda jsou v paměti věci samy, nebo pouze jejich vtisky (78), může vhodně posloužit plátinovské rozlišení *logů* a idejí. Obsahy svobodných umění, jak je v sobě Augustin nachází jako věci samy, jsou patrně – díky své diskursivité a díky tomu, že mohou být zmnoženy – spíše *logy* než ideje. V určitém smyslu jsou tedy jak věcmi samými (oproti fantasmatům

²¹ Augustin, *De Gen. litt.* XII,31,59.

²² Augustin, *De lib. arb.* I,12,24.

²³ Tamt., III,20,57.

²⁴ Srv. Plótinos, *Enn.* IV,8(6),4.

²⁵ Augustin, *Ep.* 7,1,2.

získaným ze smyslů), tak pouhými obrazy (ve vztahu ke svým ideálním archetypům). Při naznačených interpretačních volbách by se Augustin jevil stále jako novoplatonik.

Naproti tomu zcela přesvědčivě se autorce podařilo doložit vývoj spočívající v postupném poklesu Augustinovy důvěry ve vlastní schopnosti duše a ve zvyšujícím se důrazu na Boží milost. Od mudrce, který stále nahlíží inteligibilní skutečnosti, se tak Augustin posunuje k vizi zbloudilé duše, která v sobě jen těžko shromažďuje byt' jen pouhé otisky těchto skutečností a vždy jí hrozí zapomnění. Ani to však nedokáže sama, nýbrž potřebuje pomoc spočívající v osvětlení vlastních obsahů Božím světlem.

Zdůrazněme však, že předestřené tvrzení o Augustinově vývoji není hlav-

ním přínosem knihy, ale spíše rámcem pro detailní rozvržení možných podob *anamnésis*, jak je nacházíme u tří autorů jmenovaných v názvu práce. Autorka detailně mapuje přínosy a úskalí načrtnutých konceptuálních možností a také výhody a nevýhody jednotlivých interpretačních voleb. Fakt, že se Lenka Karfíková zdržuje jednoznačných soudů, že často dospívá k „pralesu otázek“ (71) a že si nevybírám některou z možných interpretací, se pro takový projekt jeví jako zásadně pozitivní. Badatel zabývající se nejen problematikou *anamnésis*, ale i příbuznými tématy, například paměti či pojetím samotné duše, tak v knize získává nedocenitelného průvodce pro svou práci.

Samuel Zajiček